

قالی طرح ناظم در فرآیند تغییر شیوه زندگی عشایر قشقایی از کوچ‌نشینی به اسکان

مطالعه موردی: قالی‌های نقش ناظم بافت کانون‌های اسکان چشمه رحمان و گل افشان

محمد افروغ*

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۷/۱۴

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۱۰/۲۹

چکیده

این مقاله حاصل یک فعالیت میدانی و در ارتباط با قالی طرح ناظم قشقایی است که در کانون‌های اسکان چشمه رحمان و گل افشان در شهرستان سمیرم از توابع استان اصفهان، به انجام رسیده است. طرح ناظم یکی از برجسته‌ترین طرح‌ها در میان انواع طرح‌های رایج در هنر قالی‌بافی قشقایی است که امروزه با رویکرد و ساختاری متفاوت از گذشته در جغرافیای قشقایی - از استان فارس تا جنوب اصفهان (سمیرم) - بافته می‌شود. روند اسکان و یکجانشین شدن ایل و عشایر قشقایی منجر به تغییر شیوه زندگی و تحول بنیادین در تولید کمی و کیفی، کاربرد و ساختار دست‌بافته‌های قشقایی به‌ویژه قالی طرح ناظم در بُعد فن‌شناختی و زیبایی‌شناختی شد. این ابعاد در پژوهش حاضر مورد بررسی و تحلیل قرار خواهد گرفت. نوع تحقیق بنیادین و روش تحقیق توصیفی - تحلیلی است. شیوه گردآوری اطلاعات به‌طور غالب، میدانی است. یافته‌های تحقیق حاکی از این است که تغییر شیوه زندگی از کوچ‌نشینی به اسکان (یکجانشینی) تأثیرات بنیادین و قابل توجهی را در روند تولید دست‌بافته‌های عشایری و به‌طور ویژه قالی‌های طرح ناظم داشته است. به‌گونه‌ای که فرآیند ذهنی‌بافی جای خود را به بافت از روی نقشه و الگوهای شطرنجی داده است. اندازه قالی طرح ناظم نسبت به گذشته کوچک‌تر شده و عناصر ساختار اصلی طرح (فضای محراب‌گون، نیم‌سروها، درخت هزارگل-گل‌دان مرکزی و گل و برگ‌های افشان شده و شکل نعلبکی) دچار تغییرات اساسی شده است. تنوع رنگی به مدد حضور رنگ‌های شیمیائی نسبت به طرح قدیم، بیش‌تر شده است.

هدف: بررسی، شناسایی و تحلیل مؤلفه‌های فن‌شناختی و زیباشناختی قالی طرح ناظم قشقایی

در روند تغییر شیوه زندگی

سؤال: تغییرات و تأثیرات حاصل از تغییر شیوه زندگی عشایر قشقایی در قالی‌های طرح ناظم کدام

است؟

واژه‌های کلیدی: عشایر، قشقایی، دست‌بافته، قالی، ناظم.

مقدمه

در میان انواع دست‌بافته‌های قشقایی، قالی و به‌طور ویژه طرح ناظم یکی از برجسته‌ترین دست‌بافته‌های ایلی است. قالی طرح ناظم سابقه‌ای نسبتاً طولانی (حدود سیصد سال) داشته و نمودی از هویت هنری عشایر قشقایی و به‌طور خاص طایفه کشکولی است. قالی‌های قشقایی و از آن میان طرح ناظم، در میان بافته‌های قشقایی جایگاهی درخور توجه است به‌گونه‌ای که «فرش‌های عشایری را که به‌طور ذهنی بافت و بدون تقلید از نقشه و از قبل تهیه‌شده باشد، می‌توان هنر اعظم خواند»^۱. قالی طرح ناظم در گذشته و تا پیش از شروع موج اسکان و یکجانشینی، بر مینا و با دخالت و تأثیرگذاری عواملی همچون شرایط خاص زندگی، الگوبرداری و تأثیرپذیری از طبیعت و محیط پیرامون زندگی، حضور پُر رنگ باورها و نگرش‌ها در فرآیند نقش‌اندازی و پردازش رنگ‌ها، رنگ‌های طبیعی و گیاهی حاصل از رنگرزی رنگزاهای گردآوری شده توسط بافنده، فرآیند بافت ذهنی بافی و دستوربافی، توجه به مفهوم و نمادپردازی نقش‌ها و طرح‌ها، جنبه خودمصرفی قالی‌ها، برجسته بودن خلاقیت، ابتکار و خودمختاری در پرتو آزادی و فراغت ذهنی و گسترده‌گی دامنه خیال‌پردازی و اهتمام بیش‌ازپیش به احساس و ذوق و قریحه فردی، تولید می‌شد. اما در شرایط اسکان و با پذیرش شیوه جدید زندگی، بافت مفروشات باقی‌مانده و به‌طور خاص قالی طرح ناظم، در شرایطی صورت می‌گیرد که بسیاری از مؤلفه‌های یا شده در روند بافت آن‌ها خواسته یا ناخواسته دخالتی ندارد. از این‌رو در کانون‌های اسکان و در میان بافندگان امروز، شاهد بافت قالی‌هایی با هویت جدید و تغییراتی در ابعاد کیفی، کمی، فن‌شناختی و زیبایی‌شناختی هستیم. در این مقاله سعی بر آن است تا قالی طرح ناظم جدید که در کانون‌های اسکان چشمه‌رحمان و گل‌افشان در منطقه سمیرم اصفهان تولید می‌شود

۱- این جمله از سخنرانی دکتر سیروس پرهام است که در سال ۱۳۸۲ و در همایش امور فرهنگی سازمان میراث فرهنگی ایراد فرمودند.

مورد، شناسایی، بررسی و تحلیل دیداری (بصری) قرار دهد. بنابراین برای رسیدن به یک نتیجه مطلوب از نمود تغییرات حاصله در قالی طرح ناظم، ۸ نمونه قدیمی (که در کتاب سیروس پرهام آورده شده - قدیمی‌ترین منبع در ارتباط با دست‌بافته‌های عشایری قشقایی) با ۹ نمونه جدید مورد تطبیق قرار گرفته است تا تغییرات و تأثیرات صورت گرفته بر طرح ناظم بیشتر نمایان گردد. منظور از قالی‌های طرح ناظم قدیم، نمونه‌هایی است که تقریباً از ۵۰ سال به قبل بافته شده و اکنون حضوری طولانی در موزه‌ها و مجموعه‌های مشهور دارد و قالی‌های طرح ناظم جدید نیز قالی‌هایی است که تقریباً از یک دهه پیش به این سو در مناطق مختلف استان فارس به‌ویژه اطراف شیراز و هم‌چنین در مناطق اسکان عشایر قشقایی نظیر مناطق چشمه‌رحمان و گل‌افشان منطقه سمیرم در جنوب اصفهان، بافته می‌شود.

پیشینه پژوهش

یکی از مهم‌ترین مشکلات فرا روی مقاله حاضر، نبود منبع در ارتباط با موضوع مورد بحث است. از این رو شاکله و ساختار آن به‌طور غالب بر مطالعات، بررسی‌ها و تحلیل‌های میدانی استوار است. با جستجوی صورت گرفته در ارتباط با قالی‌های قشقایی و به‌طور خاص قالی طرح ناظم، یک مقاله و یک کتاب به نگرارش درآمده است. در مقاله "رفع یک اشتباه درباره نقش ناظم" (کشاورز، ۱۳۹۳)، نگارنده به روش توصیفی - تحلیلی و با تکیه بر تحقیقات میدانی به‌ویژه در بازارهای تهران و شیراز، سعی در آشکار کردن این نکته دارد که طرح ناظم با طرح حاج‌خانمی - که سیروس پرهام آن دو را یکی می‌داند - تفاوت دارد و به‌طور سهواً اشتباهی از سوی آن پژوهشگر در یکی دانستن ناظم و حاج‌خانمی رخ داده است. در منبع دوم یعنی کتاب "دست‌بافته‌های عشایری و روستایی فارس" (پرهام، ۱۳۷۱)، که مفصل‌ترین و به‌نوعی تنها منبع اختصاصی در ارتباط با طرح ناظم است و ۴۴ صفحه از کتاب را به این نقش اختصاص

داده است، نویسنده نخست به توصیف این نقش و سپس به خاستگاه و منشأ آن و قیاس با شبه‌ناظم‌های هند و ایرانی می‌پردازد. در ادامه قانون طراحی ناظم و بُن‌مایه آن و نمونه‌هایی که پایه و شالوده‌ی ناظم بوده است به تفصیل گفتگو می‌کند، در ادامه از حلقه مفقوده و تطور عناصر به صورت جزئی و در پایان هم به توصیف و تحلیل نمونه‌های قالی‌های طرح ناظم و سه قالی شبه‌ناظم پرداخته است. در مقاله حاضر، تمرکز بر قیاس قالی‌های طرح ناظم قدیم و جدید حول محور اسکان و تغییر شیوه‌ی زندگی عشایر قشقایی است.

کانون‌های اسکان چشمه‌رحمان و گل‌افشان

طرح اسکان عشایر در کانون یا شهرک‌های اسکان دائم یا غیر دائم، قریب به دو دهه است که به صورت اختیاری یا خودجوش از سوی عشایر و با هماهنگی سازمان امور عشایر، در مناطق و استان‌هایی که عشایر حضور داشته و یا مسیر کوچ عشایر است، انجام می‌گیرد. کانون‌های یاد شده فضایی است روستایی یا شبه‌شهرنشینی که عشایر به صورت دائم و یا نیمی از سال را در آن می‌گذرانند. کانون‌های اسکان چشمه‌رحمان و گل‌افشان دو نمونه کانون مورد مطالعه در این پژوهش است که در استان اصفهان و در شهرستان سمیرم در مسیر استان فارس واقع شده‌اند. این کانون‌ها محل اسکان طایفه دره‌شوری تیره ایمانلو و طایفه شش‌بلوکی تیره رحیم‌لو است. در این کانون‌ها علی‌رغم تأثیر زندگی شهرنشینی و دور شدن بافندگان از سنت‌های بافندگی، لیکن بافندگانی فعال وجود دارد که علاقه‌ای وافر به بافت انواع دست‌بافته به‌ویژه قالی، گبه و گلیم داشته و برای کمک به معیشت خانواده، به صورت جدی آن را دنبال می‌کنند. قالی‌های نقش ناظم جدید، یک نمونه از قالی‌هایی است که در این کانون‌ها بافته می‌شود. البته ذکر این نکته ضروری است که این نوع نقشه در بین قشقایی‌های استان فارس (مناطق، شهرها و روستاهای اطراف شیراز) رایج بوده و احیاناً از آنجا که برخی عشایر

اسکان یافته در تابستان به مناطق مختلف استان فارس به ویژه فیروزآباد، کازرون و مناطق اطراف شیراز کوچ می کنند، نقشه های جدید ناظم را الگوبرداری کرده و می بافند. از دست آوردهای زندگی اسکان یافته (یکجانشینی)، بافت قالی از روی نقشه و بر روی دار عمودی است.

دلایل اسکان عشایر

در کشور ما، جامعه عشایری به عنوان جامعه سوم در کنار جامعه شهری و روستایی مطرح گردیده است که «به دلیل ویژگی های خاص معیشتی و فرهنگی خود، کوچندگی را به دنبال داشته است و عملاً از دو جامعه دیگر متمایز می شود» (شیخی، ۱۳۷۹، ۶۴۵). در دهه های اخیر در نتیجه تحولات اجتماعی، اقتصادی و سیاسی کشور، جامعه عشایر دست خوش تغییرات اساسی شده است. «عوامل متعدد درونی و بیرونی دست به دست هم داده و این شیوه زندگی را در سایر شیوه های زندگی اجتماعی و تولید اقتصادی مضمحل کرده است. آشکارترین نمود این تغییر و تحول، گرایش نسبتاً شدید عشایر به اسکان می باشد، که در این حالت کوچندگان ویژگی های عمده ای از زندگی قبیله ای خود را از دست داده و عوامل محدودکننده داخلی و خارجی، بقایای این شیوه ی قدیمی زیست و اشتغال را به تغییر و تحول جدی واداشته است» (شکور و همکاران، ۱۳۹۲: ۲ و مهدوی و همکاران، ۱۳۸۸: ۱۴۳). از جمله علل گرایش و تمایل به سمت اسکان و یکجانشینی عشایر در دهه های اخیر می توان به «فروپاشی ساختار و نظام ایلی در دهه های اخیر، تخریب و کاهش روزافزون مراتع در سطح کشور، عدم برخورداری کودکان و جوانان عشایر از آموزش و پرورش مناسب به دلیل ماهیت زندگی متحرک، فقدان برخورداری از امکانات بهداشتی و درمانی، تجاوز جامعه ی شهرنشین و روستانشین به ایل راه ها و مسیرهای کوچ سنتی عشایر، آسیب پذیری شیوه زندگی کوچ نشینی در مقابل حوادث و بلایای طبیعی همچون خشکسالی، سیل، زلزله و...، مقرون به صرفه نبودن شیوه دامداری به روش سنتی و مبتنی بر کوچ، عدم علاقه جوانان

عشایر به ادامه زندگی کوچ‌نشینی» (شاطری و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۸)، عدم تمایل نسل جدید به ادامه راه گذشتگان و وضعیت فعلی عشایر، فقر اقتصادی و عدم رفاه نسبی، محروم بودن از آموزش عالی، دور ماندن از فضای شهری و توسعه اجتماعی و امکانات موجود در شهر همچون اینترنت و وسایل ارتباطات جمعی، اشاره داشت. این عوامل از اهم عواملی است که امروزه جامعه عشایر کشور و به‌ویژه عشایر ایلی قشقایی را در سوق به سوی اسکان قرار داده است. صنایع دستی و به‌طور خاص قالی‌بافی، که نمود برجسته هنر تجسمی ایلی و عشایری است، یکی از مهم‌ترین جنبه‌های زندگی عشایری است که در اثر تغییر و تحولات یادشده شامل دگرگونی‌های بنیادین در بُعد کمی، کیفی، فن‌شناختی و زیبایی‌شناختی شده است. در جدول شماره ۱، مؤلفه‌های فن‌شناختی و زیباشناختی در بافت قالی‌ها در زمان کوچ و اسکان نشان داده شده است.

جدول ۱- مؤلفه‌های فن‌شناختی و زیباشناختی در بافت قالی‌ها در زمان کوچ و اسکان مورد مطالعه (منبع: پژوهشگر)

مؤلفه‌ها	قالی‌های بافته‌شده در زمان کوچ‌نشینی	قالی‌های بافته‌شده در زمان اسکان
فن بافت	لول‌بافت (تمام و نیم لول) و تخت‌بافت	لول‌بافت
نوع گره	نامتقارن (فارسی‌بافت)، متقارن (ترکی‌بافت)	نامتقارن (فارسی‌بافت)
مواد اولیه	پشم	پشم، ابریشم، نخ
نوع ریسیدن	پشم دست ریس	ماشین ریس و در برخی موارد دست ریس
چله‌کشی	ترکی	ترکی، فارسی
نوع دار	افقی	افقی و عمودی
اندازه	بیش‌تر از ذرع و نیم، شش و هشت متری ^۲	کم‌تر از چهار متر، ذرع و نیم و کم‌تر و کوچک‌تر

۱- این نوع گره در میان بافندگان قشقایی بیش‌تر است.

۲- ذرع و نیم اصطلاحی است که یک اندازه کلی (تقریباً مابین یک متر و نیم تا دو متر مربع مساحت) را معلوم می‌کند. این فرش‌ها را معمولاً دو زن و فرش‌های بزرگ‌تر را سه تا چهار زن می‌بافند. حرکت دائمی طوایف و تیره‌های کوچ‌نشین و دشواری بستن و بارزدن و حمل کردن دارهای بزرگ مانع از آن است که فرش‌های بزرگ‌تر از شش متر و هشت متر مربع مساحت به‌دست گروه‌های بافنده متحرک بافته شود (پرهام، ۱۳۷۱، ۵۲).

<p>خامه‌های رنگی آماده در بازار، رنگریزی رنگزاهای طبیعی و گیاهی آماده در بازار توسط بافنده، رنگ‌های شیمیایی حضوری پررنگ‌تر و به‌مراتب بیش‌تر از گذشته</p>	<p>رنگ‌های طبیعی و گیاهی، رنگریزی با رنگزاهای محیط پیرامون توسط بافنده، رنگ‌های شیمیایی حضوری استثنا و به‌مراتب کم‌تر</p>	<p>رنگریزی</p>
<p>ذهنی‌بافی (کم‌تر)، نقشه‌بافی (بیش‌تر)</p>	<p>ذهنی‌بافی، دستوری‌بافی (الگوبافی)</p>	<p>فرآیند بافتن</p>
<p>طرح‌های ناظم، لچک و ترنج شش‌ضلعی سه حوض با سه میان‌ترنج چهار بازویی در وسط و چهار میان‌ترنج در لچک‌ها، لچک و ترنج شش‌ضلعی یک حوض با یک میان‌ترنج چهار بازویی در وسط، لچک و ترنج شش‌ضلعی با یک میان‌ترنج چهار بازویی در وسط زمینه و چهار میان‌ترنج در لچک‌ها، لچک و ترنج شش‌ضلعی افشان با میان‌ترنج چهار بازویی در وسط، لچک و ترنج شش‌ضلعی با نقش مایه‌های ابداعی، لچک و ترنج شش‌ضلعی افشان بدون میان‌ترنج، لچک و ترنج یک حوض با میان‌ترنج چهار بازویی در وسط و نقش کله اسبی در طرفین زمینه، خشت لوزی با میان‌ترنج چهار بازویی، بُته (بوته) سرتاسری و نقش مایه‌های ابداعی و پراکنده در زمینه و حاشیه‌ها.</p>	<p>طرح‌های ماهی درهم (کرمانی)، محرمات، ناظم (گلدانی)، بوته‌ای (بُته قبادخانی)، گیاهی، افشان، طرح‌های استثنا (وزیر مخصوص، تخت جمشیدی)، لچک و ترنج سه حوض و نقش میان‌ترنج و همچنین نقش مایه‌های گوناگون، پراکنده، نامتقارن و فقدان قرینه‌سازی به سبب نامتناهی بودن دامنه خیال‌پردازی و نقش مایه‌های منظم، متقارن و منسجم.</p>	<p>طرح و نقش</p>
<p>معمولاً بین ۱۲ تا ۱۶ رنگ یا بیش‌تر. رنگ‌های به‌کاررفته عبارت است از: سیاه، سفید شکر، خاکستری، قرمز، عنابی، زرد طلایی، زرد خردلی، قهوه‌ای سیر و باز، سبز سیر و باز، آبی تیره و باز، آبی فیروزه‌ای، سُرْمه‌ای، نارنجی، بنفش پوست بادمجانی، ارغوانی، صورتی.</p>	<p>معمولاً بین ۸ تا ۱۰ و در برخی برهه‌ها به ۱۳ رنگ. رنگ‌های به‌کاررفته عبارت است از: قرمز روناسی، دوغی، قهوه‌ای، سبز سیر و باز، آبی، نارنجی، بور، سُرْمه‌ای، زرد، سیاه، ارغوانی (سُرخابی) و رنگ‌های خودرنگ.</p>	<p>رنگ‌ها</p>
<p>انتخاب بر مبنای رنگ‌بندی نقشه‌ها و کمتر سلیقه بافنده</p>	<p>به اختیار و سلیقه بافنده</p>	<p>رنگ‌بندی</p>

طرح ناظم (گلدانی، درخت هزار گل)

طرح ناظم، یکی از معروف‌ترین طرح‌های قالی‌های قشقایی است که توسط طایفه کشکولی^۱ در گذشته بافته می‌شد. شهرت این طرح به گونه‌ای است که می‌توان آن را نمودی از هویت بافندگی و هنرنمایی قالی‌بافان قشقایی و خاصه طایفه کشکولی دانست. «نقش ناظم که بافتن آن در آغاز منحصر به بافندگان طایفه کشکولی از ایل قشقایی بوده است و بهترین نمونه‌های موجود نیز بافت کشکولی‌هاست، اساساً طرحی طاقدیسی است که دو نیم سرو- ستون مشبک بر کناره‌های آن، نقش را بیش‌ازپیش الهام گرفته از هنرهای کهن ایرانی می‌نمایاند و در اولین نگاه طاقدیس رو به گلستان» (کشاورز، ۱۳۹۳: ۱۷). طرح ناظم در میان بافندگان قشقایی به درخت هزار گل و برخی صاحب‌نظران به طرح گلدانی و حاج خانمی، مشهور است. «نقش ناظم، معروف‌ترین دست‌بافت قشقایی که از روزگار صفویه با نام "نقش گلدانی" تقریباً در همه مناطق قالی‌بافی ایران به شیوه‌های متفاوت بر پهنه قالی بافته می‌شود، از حدود دو قرن پیش به‌طور مداوم در میان بافندگان ایل قشقایی و منحصرأ توسط بافندگان طایفه کشکولی بافته می‌شود. این طرح که در میان ایل قشقایی و نیز فرش‌شناسان شیراز به "ناظم" و یا "یک سر ناظم"^۲ مشهور است، در بازار تهران به حاج‌خانمی معروف شده است» (پرهام، ۱۳۷۱: ۱۴۶). اما اظهارنظرها و رصدهای میدانی برخی از پژوهشگران و صاحب‌نظران حوزه فرش‌شناسی حاکی از این است که این دو اصطلاح در واقع تداعی‌گر دو طرح متفاوت است و اطلاق نام حاج‌خانمی به طرح ناظم ناصواب است، چه این‌که به‌کاربردن این اصطلاح به‌گونه‌ای سهوی و به دلیل برخی مشابهت‌های طرح حاج‌خانمی با طرح ناظم صورت گرفته است. «... آشکار است که نظریه‌پرداز نامدار

۱- نامورترین بافندگان قشقایی کشکولی‌ها هستند که دستبافت‌های گره‌بافته خواب‌دار، از جمله گبه، گلیم، جاجیم، سوزنی و بافته‌های دو اسلوبه (گره‌بافی روی گلیم که در فارس به "قالی‌بری" و جاهای دیگر به "گل برجسته" معروف است) را عموماً بخوبی از کار در می‌آورند.

۲- بعضی از بافندگان قشقایی در سال‌های اخیر، نیمه‌ی تحتانی نقش ناظم (قسمت سرو و گلدان) را در نیمه فوقانی فرش تکرار کرده و از پیوستن این دو نیمه‌ی مکرر به یکدیگر نقشی ابداع کرده‌اند که به دو سر ناظم.

فرش‌بافی عشایری و روستایی فارس^۱، در بازار تهران با مسئله نسبت اصطلاح حاج‌خانمی به نقش ناظم روبه‌رو گشته است و با علم به این‌که جهان‌آرا بی‌بی قشقایی^۲، دستی در احیای فرش قشقایی داشته است، اصطلاح حاج‌خانمی را برگرفته از نام او دانسته و بنابراین در درست بودن این نسبت شک نکرده است، البته به دلایلی به نظر می‌رسد برخی عناصر مشترک نقش‌پردازی نیز در توجیه این نسبت بی‌تأثیر نبوده است. نتیجه آن‌که اطلاق نقش حاج‌خانمی به ناظم حاصل دو اتفاق است. یکی تصور غلط رایج در میان بازاریان که سبب آن شباهت کلی برخی قالی‌های گلدانی کاشان به نقش ناظم بوده است. دیگری کوشش حاجیه‌خانم جهان‌آرا بی‌بی قشقایی در توسعه نقش ناظم و دیگر نقوش کَشکولی می‌باشد. نقش حاج‌خانمی هویتی مجزا و متفاوت از ناظم قشقایی دارد^۳ (کشاورز، ۱۳۹۳: ۱۷).

عناصر ساختار اصلی در طرح ناظم

عناصر ساختار اصلی طرح ناظم چه در طرح قدیم چه در ناظم جدید، شامل چهار عنصر است که عبارت است از: کالبد کلی و بیرونی طرح: فضای کلی طرح که در نگاه نخست بازتاب‌دهنده شمایل و هویت طرح ناظم است. درخت هزار گل شامل گلدان مرکزی (پایه درخت هزار گل و شالوده طرح ناظم، به‌عنوان پایه در فضای زمینه که درخت هزار گل بر آن استوار است) و گل و برگ و شکوفه‌های افشان شده.

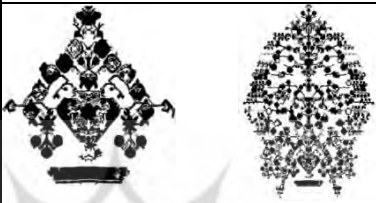

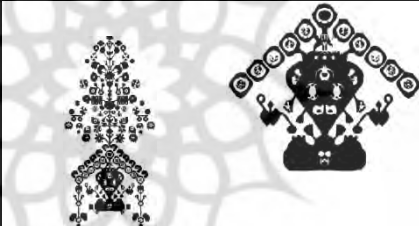
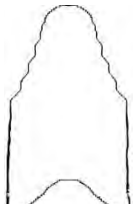
۱- منظور محقق، دکتر سیروس پرهام محقق و نظریه‌پرداز دست‌بافته‌های عشایری ایران و خاصه ایل قشقایی و جغرافیای فارس است.

۲- خدیجه بی‌بی همسر اسماعیل خان صولت‌الدوله قشقایی مشهور به حاجی خانم جهان‌آرا بی‌بی، بانوی هنرمند، حامی و احیاء‌گر هنر فرش‌بافی قشقایی

۳- این یکی از اساس و همواره شهری‌بافت بوده و هست، دیگری نقشی است عشایری و ایلیاتی و حاصل التقاط فرهنگ شبانی با هنر و تمدن شهرنشینی، این یکی نقش لچک و ترنج همراه با شبکه‌های لوزی‌سان گل‌های چند پَر و نخل‌های شیوه‌یافته است، آن یکی طرحی نیمه و یک دوم دارد مشتمل بر نیم سروهای مشبک در کناره‌ها و پرده‌ای پر چین و شکن که به زمینه‌ای از گلدان هزارگل گشوده شده است که بیش از یک قرن پیش در کاشان و قزوین و دیگر جاها بافته شده است. دومی نقش ناظم است، کهن‌تر و بافت طایفه کَشکولی از ایل قشقایی (کشاورز، ۱۳۹۳: ۲۴).

نیم‌سروها: شکل‌های سروگون در دو طرف زمینه یا طول طرح در راستای عمودی. نعلبکی و گل هشت‌پر درون آن در بخش لچکی: این نقش بخشی از فضای لچک بشمار می‌آید که در میان گل‌های نسبتاً ریز و درشت جای گرفته است (جدول ۱).

جدول ۲- عناصر ساختار اصلی در طرح ناظم (منبع: نگارنده)

نعلبکی و گل هشت پر	نیم سروها	درخت هزار گل (گلدان مرکزی و گل و برگ‌های افشان شده)	کالبد کلی و برون‌ی طرح
			
			

نمونه‌های انتخابی و علل انتخاب

در این مقاله، نمونه‌های انتخابی برای تطبیق، توصیف و تحلیل تصویری شامل هفت نمونه از قالی‌های طرح ناظم قدیم و نه نمونه از قالی‌های طرح ناظم جدید که در مناطق اسکان بافته می‌شوند، می‌باشد (جدول ۳). مطالعه، معرفی، بررسی و تحلیل قالی‌های طرح ناظم امروزی که در مناطق اسکان چشمه‌رحمان و گل‌افشان بافته می‌شوند، محور و موضوع این پژوهش است. لیکن برای بهره‌برداری مناسب‌تر از مبحث مطرح شده و نتیجه مطلوب‌تر، بهتر آن دیده شد که این بررسی و تحلیل در قالب نوعی تطبیق و قیاس صورت پذیرد، از این رو سعی شد نمونه‌های جدید در کنار نمونه‌های قدیمی و در واقع اصیل‌تر مورد بحث و بررسی قرار گیرد.

جدول ۳- قالی‌های طرح ناظم قشقایی جدید و قدیم (منبع: کتاب دست‌بافته‌های عشایری و روستایی فارس و پژوهشگر)

					قالی‌های طرح ناظم قدیم
					
					قالی‌های طرح ناظم جدید
					

تحلیلی بر قالی‌های طرح ناظم قدیم و جدید به صورت تطبیقی

در ارتباط با قالی‌های اصیل طرح ناظم که در گذشته‌های دور (از ۲۰۰ تا ۲۵۰ سال پیش تا ۵۰ سال گذشته)، بافته شده است، صاحب کتاب دست‌بافته‌های عشایری و روستایی فارس (جلد ۱) به تفصیل و آن‌گونه که درخور شأن طرح ناظم است، به تحلیل و توصیف گام‌به‌گام درباره منشأ و خاستگاه تاریخی و جغرافیای این طرح و توضیح در ارتباط با اظهارنظرهایی در باب آن، قانون طراحی ناظم، حلقه مفقوده ناظم، تطور عناصر ناظم و توضیحاتی در باب نمونه‌ها، پرداخته است. لیکن شاید اشاره مجدد و توضیح دوباره، تکرار مکررات و توضیح واضحات باشد. از این رو به اجمال به توصیف و تحلیل برخی از مؤلفه‌های ضروری نظیر رنگ، طرح و نقش و البته باهدف تطبیق و در قیاس با ناظم جدید، پرداخته می‌شود. در جدول ۱، در یک تطبیق ویژه، مؤلفه‌های فن‌شناختی و زیباشناختی قالی‌های بافت دهه‌های پیشین یا در زمان زندگی کوچ‌نشینی نشان داده شده است. این ویژگی‌ها شامل حال قالی طرح ناظم نیز می‌شود. در قالی‌های طرح ناظم قدیم، ساختار کلی تداعی‌گر فضایی محراب‌گون و گبندنا است. اندازه‌ها قالی‌ها نسبتاً بزرگ پارچه همراه با زمینه‌ای شلوغ و پُرکار. فضای زمینه در نقش و نگار پر تراکم است. رنگ‌های گرم و نیمه‌گرم بر فضای زمینه قالی غالب بود و کمتر از رنگ‌های سرد استفاده شده است. این عناصر، مهم‌ترین و برجسته‌ترین تفاوت‌ها در نگاه نخست است. نیم سروها با چین و شکن‌های طبیعی، از نرمی، ظرافت و انعطافی قابل قبول که حاکی از تداعی شمایل یک سرو است، حکایت دارد، باریک و نسبتاً بلند با نوک یا انتهایی که به یک نقطه ختم می‌شود. لچک‌های طاق مانند و به هم پیوسته که «پرده‌ای آویخته از درگاه می‌نمایاند که در دو سمت گشوده و جمع شده است. لچک‌هایی که در پائین به تارک سروها متصل است، برجستگی و برآمدگی بیش‌تری از چین و شکن سایر قسمت‌ها دارد. این برآمدگی نمایان می‌تواند حاکی از آن باشد که پائین پرده را جمع کرده و گره زده‌اند» (پرهام، ۱۳۷۱). هم‌چنین در قسمت لچک‌ها، شکل نعلبکی و گل هشت‌پر درون آن داعی و رخ‌نمایی می‌کند که در واقع یکی از

وجوه آشکار و متمایز در قالی‌های طرح ناظم قدیم است. در جدول ۴، ویژگی‌های مؤلفه‌های ضروری و مرتبط با قالی طرح ناظم قدیم نظیر رنگ‌های به‌کاررفته، اندازه‌ها، گلدان پایه، ساختار خطی به همراه تصویر قالی که مکمل این سطور است، آورده شده است.

تحلیلی بر قالی‌های طرح ناظم جدید بافت مناطق اسکان چشمه‌رحمان و گل‌افشان

تعداد ۹ تخته قالی طرح ناظم جدید به‌عنوان نمونه انتخابی، در این پژوهش آورده شده است. این قالی‌ها و یا به زبان بهتر قالیچه‌ها در تطبیق و قیاس با قالی‌های طرح ناظم قدیم، نخستین سؤالی را که شاید به ذهن بیننده تداعی کند، این است که علت این تغییر بنیادین و اساسی در این نوع از قالی قشقایبی چه می‌تواند باشد و چرا این اتفاق رخ داده است؟ آیا این تغییر اساساً نمودی از خلاقیت و نوآوری است یا عوامل دیگری را سبب است؟ واقعیت این است که بافندگان امروزی در کانون‌های مورد مطالعه نه بر اساس سلیقه، اختیار و احساس خویش، بلکه بر اساس نقشه از پیش آماده‌شده و سفارش‌ها صورت گرفته، قالی‌های مورد نظر بازار را می‌بافند و از این‌رو اگرچه طرح ناظم جدید با طرح قدیم تفاوت اساسی دارد و خلاقیت و نوآوری در آنها رخ داده است، لیک این خلاقیت و نوآوری نه توسط بافنده بلکه توسط بازار و طراحان نقشه رخ داده است.

در قالی‌های طرح ناظم جدید همچون طرح‌های قدیمی، نخستین چیزی که جلب نظر می‌کند، کالبد اصلی طرح است که نسبت به گذشته تفاوتی بنیادین و اساسی پیدا کرده است. کالبد اصلی طرح شکلی شبیه به یک قارچ است. از آنجایی که اندازه قالی‌ها کوچک‌تر شده، طبعاً اندازه کالبد اصلی طرح نیز کوچک‌تر و جمع‌تر و کشیده‌تر شده است و انتهای آن مسطح و از حالت محراب‌گون خارج شده است. به‌گونه‌ای که فضای دو لچک فوقانی از انتهای طرح به یکدیگر متصل شده است. درخت هزار گل در مرکز زمینه متناسب با فضای محصورشده، تراکم و شلوغی خود را از دست داده است

و به جای گل‌های ریز و انبوه، گل‌های درشت با اشکالی نسبتاً غریب‌گون نشسته است. کمی بالاتر از گلدان مرکزی چتری از گل‌های سرخ عباسی است که در نمونه‌های قدیمی هم خودنمایی می‌کرد با این تفاوت که چتر گل‌های امروزی بازتر و دارای شیبی ملایم‌تر و تعداد بیش‌تر بین ۵ تا ۷ گل است در نمونه‌های قدیم گل‌ها بین ۴ تا ۵ عدد شمارش شده است (شکل ۱).

شکل ۱- چتر گل‌های سرخ عباسی در طرح ناظم قدیم (سمت راست) و جدید (سمت چپ)،
(منبع: پژوهشگر)

ابعاد و اندازه قالی‌ها به اندازه‌های کوچک‌تر تغییر یافته است به گونه‌ای که می‌توان برای آن‌ها نام قالیچه‌های ناظم را به کار برد. در این قالی‌ها رنگ غالب زمینه، نه رنگ قرمز بلکه می‌توان از رنگ‌های زرد طلایی یا لیمویی، عنابی، کرم، قرمز، سُرْمه‌ای، نارنجی نام برد. ضمن این‌که تنوع رنگی و حضور رنگ‌های سرد و نیمه سرد نیز بیش‌تر نمایان است. عنصر دیگری که در طرح ناظم جدید تغییر یافته است، نیم‌سروها هستند که به صورت یک دوزنقه ایستاده و عمودی در طرفین زمینه دیده می‌شود. نیم‌سروها در قالی‌های جدید، بسیار هندسی و فاقد نرمی، ظرافت و لطافتی است که در نیم‌سروهای طرح قدیم دیده می‌شود.

قالی طرح ناظم در فرآیند تغییر شیوه زندگی عشایر ...، افروغ | ۲۰۳

از دیگر عناصر ساختار اصلی قالی طرح ناظم، شکلی جالب توجه در قسمت فوقانی لچک‌ها است که دکتر پرهام آن را نعلبکی نامیده و درون آن گلی هشت‌پَر جای گرفته است. « در لچک‌های پرده چین‌خورده در فراز نقش، گلی هشت‌پَر در داخل نقش‌مایه مشهور به نعلبکی قرار گرفته است. این لچک و نقش مرکزی آن ویژگی بارز قالی‌های ناظم است» (کشاوری، ۱۳۹۳: ۱۸). شکل نعلبکی و گل هشت‌پَر در آن در طرح ناظم قدیم تفاوتی فاحش با شکلی که اگر بتوان نام نعلبکی بدان داد، دارد. از این رو که این شکل در طرح جدید، نه تنها شبیه به نعلبکی نیست در هر فرشی، شکلی متفاوت به خود گرفته است که این نیز شاید در راستای همان خلاقیت و نوآوری خواسته یا ناخواسته باشد که در قالیچه‌های امروزی ظهور پیدا کرده است. حاشیه طرح ناظم جدید از دیگر بخش‌های قالی است که از موج تغییرات مصون نمانده و در هر قالی، شکل خاص خود را داراست. در برخی از قالی‌ها فضای محدودی را به لحاظ عرض به خود اختصاص داده است و فضا را در اختیار طره‌های طرفین قرار داده است و در برخی دیگر نیز این فضا را محدود کرده است. در جدول شماره ۵، ویژگی‌های مؤلفه‌های ضروری و مرتبط با قالی طرح ناظم جدید نظیر رنگ‌های به‌کاررفته، اندازه‌ها، گلدان پایه، ساختار خطی به همراه تصویر قالی، آورده شده است.

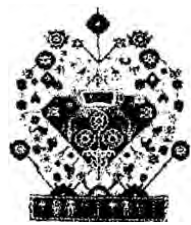

جدول ۴- مشخصات قالی‌های طرح ناظم قدیمی و بافته‌شده در زمان کوچ (منبع: پژوهشگر)

ردیف	رنگ‌ها	نعلبکی	ابعاد	گلدان پایه	طرح خطی	تصویر
۱	آبی باز، قرمز، زرد خردلی، سیاه، سفید، ارغوانی، سبز سیر، زرد طلایی، آبی سیر، قهوه‌ای باز، سبز باز		۲۰۱× ۱۴۷ سانتی- متر			
۲	زرد خردلی، سیاه، قرمز، قهوه‌ای سیر، و باز، سفید، زرد طلایی		۲۲۵× ۱۵۷ سانتی- متر			
۳	قرمز، سفید، سیاه، قهوه‌ای سیر، زرد طلایی، آبی، سبز، سرمه‌ای.		۲۶۵× ۱۵۴ سانتی- متر			
۴	قرمز، کرمی (سفید شیری)، سیاه، سفید شکری، زرد طلایی، قهوه‌ای سیر و باز، زرد خردلی.		۱۲۳× ۱۸۷ سانتی- متر			

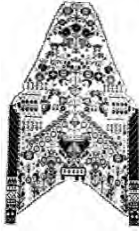

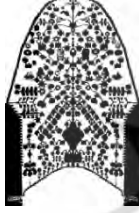

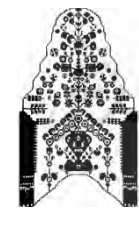

قالی طرح ناظم در فرآیند تغییر شیوه زندگی عشایر ...، افروغ | ۲۰۵

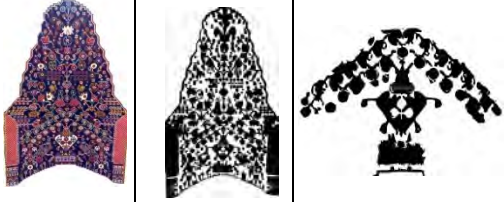

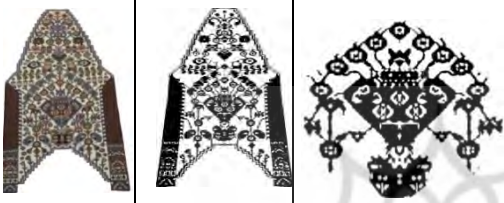

			۲۹۳× ۲۰۱ سانتی- متر		قرمز، زرد طلایی و خردلی، سفید، سیاه، نارنجی، آبی، سبز، قهوه‌ای سیر و باز، ارغوانی، سُرمه‌ای.	۵
			۲۰۵× ۱۵۸ سانتی- متر		قرمز، سبز سیر و باز، زرد طلایی و خردلی، سیاه، قهوه‌ای سیر و باز، آبی، سُرمه- ای، گل‌بهی.	۶
			۱۹۲× ۱۵۲ سانتی- متر		سبز باز (پسته- ای)، سبز سیر، سفید، قرمز، سبز پرطاوسی، سیاه، زرد طلایی و خردلی، سُرمه- ای، ارغوانی، قهوه‌ای باز.	۷

جدول ۵- مشخصات قالی‌های طرح ناظم جدید و بافته‌شده در زمان اسکان (منبع: پژوهشگر)

ردیف	رنگ‌ها	نعلبکی	ابعاد	گلدان پایه	طرح خطی	تصویر
۱	آبی سیر و باز، حنایی، سفید، شیکری، نارنجی، زرد طلایی، سُرمه‌ای، سیاه، کِرِم، قهوه‌ای سیر و باز، سبز.		۱۲۰× ۱۶۰ سانتی- متر			
۲	کِرِم، نارنجی، قهوه‌ای سیر و باز، عنبی، سفید، سیاه، آبی، سُرمه- ای، سبز، خاکستری، قرمز، زرد خردلی.		۱۳۵× ۱۸۵ سانتی- متر			
۳	سُرمه‌ای، سیاه، سفید، آبی فیروزه‌ای، آبی باز، آبی سیر، حنایی، قهوه‌ای سیر و باز، سبز فیروزه‌ای، سبز کم‌رنگ، ماشی، خاکستری، زرد لیموئی و خردلی، بنفش، خاکستری.		۱۲۵× ۱۷۵ سانتی- متر			

قالی طرح ناظم در فرآیند تغییر شیوه زندگی عشایر ...، افروغ | ۲۰۷

			<p>×۱۳۵ ۱۸۳ سانتی- متر</p>		<p>سُرمه‌ای، زرد خردلی، سفید، بنفش، آبی پُر رنگ، آبی فیروزه‌ای، خرمایی، قرمز، قهوه‌ای سیر و باز، سبز ماشی، صورتی، گل‌بهی، خاکستری.</p>	<p>۴</p>
			<p>×۱۳۵ ۱۲۴ سانتی- متر</p>		<p>سفید، عنابی، بنفش، گل‌بهی، نارنجی، قرمز، آبی باز و سیر، سُرمه‌ای، - زردلیموئی و خردلی، سبز ماشی و سیر، قهوه‌ای سیر و باز.</p>	<p>۵</p>
			<p>×۱۳۸ ۱۹۷ سانتی- متر</p>		<p>عنابی، بنفش، سفید، زرد لیموئی، آبی سیر و فیروزه‌ای، خرمایی، گل‌بهی، قهوه‌ای سیر و باز، سُرمه‌ای، صورتی، آبی باز، نارنجی.</p>	<p>۶</p>

		<p>۱۴۳× ۱۸۲ سانتی- متر</p>	<p>سُرمه‌ای، قرمز، سفید، قهوه‌ای سیر و باز، آبی باز و سیر و فیروزه-ای، زرد لیموئی، سبز سیر و ماشی، صورتی، بنفش، خاکستری، عنابی.</p>	۷
		<p>۱۲۷× ۱۹۳ سانتی- متر</p>	<p>عنابی، قهوه‌ای سیر و باز، سفید، سبز سیر و باز، نارنجی، صورتی، آبی باز، سیاه، سُرمه‌ای، زرد خردلی، خاکستری، خرمایی</p>	۸
		<p>۱۳۹× ۱۸۴ سانتی- متر</p>	<p>زرد خردلی، سرخ مسی، سفید، آبی باز، سُرمه‌ای، سبز سیر، سیاه.</p>	۹

همان‌گونه که مشاهده می‌شود، قالی‌های نقش ناظم جدید در همه ابعاد هم از منظر فن‌شناختی و هم از منظر زیباشناختی، شخصیت و تیبی کاملاً متفاوت با نقش ناظم قدیم دارد. اگرچه طراح یا بافنده با ساختار شکنی، شکل و کالبدی جدید آفریده است، اما این‌گونه قالی‌ها نه تنها در عرف، چهارچوب و تناسب قالی‌های نقش ناظم و حتی

قالی‌های معمولی نیست بلکه تداعی‌گر نوعی آشفتگی است که بیننده با دیدن آن به نوعی رنج می‌برد. رنگ زمینه در قالی‌های نقش ناظم جدید در دو فضا تعریف می‌شود، رنگ فضای ناظم محراب‌گون و دیگری فضای بیرون از کالبد ناظم. در قالی‌های مذکور رنگ زمینه محراب و بیرون آن به ترتیب، آبی و قهوه‌ای حنایی، آبی و کرم، آبی و حنایی، سُرْمه‌ای و زرد خردلی، سفید و عنابی، سفید و عنابی، آبی و قرمز، سفید و قرمز.

در این قالی‌ها، کالبد ناظم که به فضایی محرابی و گنبدی شکل می‌ماند، دارای شکل‌های متنوعی است. برخلاف عرف رایج و تصویری که از محراب و فضای محراب‌گون ناظم قدیم در ذهن متصور می‌شویم، در ناظم‌های جدید، دو طرف محراب به یک نقطه ختم نمی‌شود بلکه سطحی صاف یا مسطح بوده که گویی نوک آن را قیچی کرده‌اند (شکل ۲). عرض فضای محراب‌گون کم‌تر و کشیدگی آن‌ها بیش‌تر شده است. ناظم‌هایی غیرمعمول که از روی نقشه بافته می‌شود و ذهن کوچک‌ترین دخل و تصرفی در آن ندارد. شلوغی و پُرکاری فضای زمینه از نقش مایه‌های ریزودرشت گل‌وبوته‌ها و تلاش بافنده در فراهم آوردن درخت هزار گل در زمینه ناظم به سیاق گذشته، ادامه و استمرار یافته است اما از پیوستگی و اتصال موجود در ناظم قدیم برخوردار نیستند و غالباً به صورت جداگانه، فشرده و متراکم هم‌نشین شده‌اند. چه این‌که برخی گل‌ها با چهره‌ای جدید خودنمایی می‌کنند. نیم‌سروها نیز از حالت نرمی، لطافت و انعطاف‌پذیری، دور و بیش‌تر هندسی‌تر و خشک‌تر و ضخیم‌تر و مهم‌تر از همه بلند و حجیم‌تر، شده‌اند (شکل ۳).

شکل ۲- بخش بالایی محراب‌ها در قالی‌های قدیم و جدید، در نوع قدیم به یک نقطه ختم شده است و در نوع جدید به یک خط یا سطح معین ختم می‌شود (منبع: پژوهشگر)

شکل ۳- نیم سروها در قالی‌های نقش ناظم قدیم (راست) و جدید (چپ) (منبع: پژوهشگر)

هم‌چنین در ارتباط با رنگ‌های به‌کاررفته و طیف‌های آن‌ها در دو نوع قالی، ذکر این نکته حائز اهمیت و قابل‌ذکر است که تنوع و کثرت رنگ‌ها و طیف‌های آن‌ها در قالی‌های شبه ناظم یا ناظم‌های جدید نسبت به نوع قدیمی، بیش‌تر و متنوع‌تر است، ضمن این‌که حضور رنگ‌های شیمیایی البته از نوع کیفی و ثبات‌دار، نیز پررنگ‌تر از گذشته می‌باشد. تفاوت برجسته‌ی دیگری که در این دو نوع قالی خودنمایی می‌کند، مربوط به رنگ زمینه است. در قالی‌های ناظم قدیم، رنگ زمینه از نوع رنگ‌های گرم و

پُرحرارت و به‌طور خاص، رنگ قرمز یا لاک‌ی، طیفی از آن و یا از خانواده رنگ‌های گرم است. در مقابل، رنگ زمینه قالی‌های نوع جدید، معمولاً از خانواده رنگ‌های سرد و یا طیفی از آن‌ها همچون آبی و یا رنگ‌های متعادل همچون بنفش یا سرمه‌ای و یا رنگ سفید یا کِرِم و کم‌تر از رنگ‌های گرم استفاده‌شده و می‌شود. نعلبکی‌ها در نوع قدیم به‌استثنای دو مورد (شماره پنج که قالبی مستطیلی و شبیه گل شش‌پَر و شماره شش که مربع شکل است)، باقی شکلی شبیه نعلبکی (ماهی‌گون یا لوزی شکل) دارند. اما در نوع جدید، تنوع این شکل‌ها بیش‌تر است. گل‌های شش یا هشت‌پَر در غالب شکل‌های مربع، بیضی یا دایره است.

مهم‌ترین و عمده‌ترین عوامل مؤثر بر تغییر در الگوی بافت قالی‌های قشقایی

(طرح ناظم)

تغییر شیوه زندگی از کوچ‌نشینی به یکجانشینی یا به‌اصطلاح شبه شهرنشینی شدن یا شهرنشینی کامل، از دست دادن کاربرد انواع دست‌بافته‌ها و به فراموشی سپردن آن‌ها، کم شدن و به‌نوعی کنار گذاردن بافندگی از سوی بافندگان میان‌سال و کهن‌سال، عدم تمایل و رغبت نسل جدید و نوپای زنان عشایری نسبت به‌نظام بافندگی و گرایش به دیگر فعالیت‌ها، تغییر نوع نگاه، بی‌حوصلگی و بی‌رغبتی و عدم انگیزه‌ای که در آفرینش قالی در گذشته بین بافندگان وجود داشت (بافت قالی در گذشته بیش‌تر جنبه خودمصرفی و تأمین بخشی از جهیزیه بشمار می‌آمد اما اکنون نگاه اقتصادی و تجاری و به‌نوعی دیکته کردن علاقه و سلیقه بازار، سفارش‌دهندگان و مشتریان دخیل و مؤثر و حتی تصمیم‌ساز است). این‌گونه عملکرد و رفتار را در مؤلفه‌های فن‌شناختی و مهم‌تر زیباشناختی نظیر اندازه، طرح، نقش و رنگ‌بندی نمایان است. تأثیر شیوه بافندگی شهری (به‌طور ویژه استفاده از نقشه‌های شطرنجی) و گرایش به این سبک از بافندگی و عدم تمایل به شیوه ذهنی‌بافی در بین بافندگان نسل جدید، نبود بازار مطلوب و مناسب برای سایر بافته‌هایی که کم‌وبیش به حیات خود ادامه می‌دهند (قالی، گلیم و گبه)، تأثیر

نظام اجتماعی و ارتباطی و عناصر مرتبط با آن‌ها بر نگرش‌ها، گرایش‌ها و رفتارهای عشایر و خاصه بافندگان نسل جدید.

نتیجه‌گیری

همان‌طور که در سرآغاز پژوهش آمده، مقوله اسکان و یکجانشینی عشایر یکی از مهم‌ترین رویدادهای مرتبط با زندگی عشایر بوده است. پدیده‌ای که منجر به تغییر شیوه‌ی زیست عشایر و ظهور و پذیرش تحولات بنیادین اجتماعی، فرهنگی، هنری و اقتصادی در زندگی این قشر مولد جامعه شد. قالی‌های قشقایی نسل جدید که در کانون‌های اسکان چشمه‌رحمان و گل‌افشان بافته می‌شوند به‌طور کلی و قالی‌های طرح ناظم به‌طور خاص، که محصول تحول شیوه زندگی، تغییر نگرش فکری و سرپنجه بافندگان نسل امروزی، سفارش‌دهندگان و به‌نوعی بازار است، تفاوت‌های اساسی از منظر ابعاد فن‌شناختی و زیباشناختی با تولیدات گذشته در زمان زندگی کوچ‌نشینی دارد. فرآیند تولید قالی‌های طرح ناظم جدید که در کانون‌های اسکان چشمه‌رحمان و گل‌افشان بافته می‌شوند در بُعد فن‌شناختی عبارت است از: تهیه پشم (بیش‌تر ماشین‌ریس شده) و نخ آماده و رنگ‌رزی شده از بازارهای سمیرم، شهرضا و اصفهان (در برخی موارد بافنده رنگ‌زاهای آماده از بازار تهیه و به سلیقه خویش پشم‌ها را رنگ‌رزی می‌نماید). استفاده از رنگ‌های شیمیائی برای تنوع بیشتر و صرف وقت کم‌تر، نسبت به گذشته بیشتر است. اندازه قالی‌ها نسبت به گذشته کوچک‌تر شده و این به گفته بافندگان به دلیل کمبود فضا (زندگی در خانه‌هایی با متراژ پائین)، تمام شدن بافت قالی در کم‌ترین زمان ممکن و همچنین در نظر گرفتن بازار و سفارشات پذیرفته، می‌باشد. در بُعد طرح و نقش، حوزه‌ی اختیارات بافندگان در استفاده ذهنی و پرداختن به خلاقیت، نوآوری و ابتکار در نقش‌اندازی و رنگ‌بندی، به دلیل حضور نقشه‌های شطرنجی و الگوهای از پیش تعیین شده، به مراتب کم‌تر و محدودتر شده است. ضمن

این‌که ذکر این نکته نیز ضروری می‌نماید که بافندگان کانون‌های مذکور صرفاً به بافت قالی مشغول نبوده و در کنار آن بافت گلیم و گبه نیز انجام می‌پذیرد. چه این‌که به گفته ایشان بازار و مشتری گلیم و گبه بیش‌تر از قالی و به‌طور خاص قالی طرح ناظم است. پدیده اسکان و یکجانشینی عشایر از دو زاویه قابل‌بررسی است. نخست این‌که بسیاری از مشکلاتی که عشایر در زمان کوچ و زندگی متحرک با آن دست‌به‌گریبان بودند، در شیوه جدید زندگی وجود ندارد. و به دلیل کم شدن فعالیت‌های جنبی، زمان بیش‌تری برای پرداختن به فعالیت‌های بافندگی (تولید قالی، گلیم و گبه) وجود دارد به گونه‌ای که بخشی از یک فعالیت کارآفرینانه و کسب درآمد قابل‌توجه نسبت به گذشته بشمار می‌رود. اما از سویی به دلیل هم‌جواری با مراکز شهری و تأثیرات نظام شهرنشینی، بسیاری از مؤلفه‌های نظام بافندگی عشایری که نمودی از اصالت تعریف می‌شد نظیر فرآیند ذهنی بافی، طرح و نقش و رنگ، به‌مرور زمان به حاشیه رفته و نهایتاً به دست فراموشی سپرده خواهد شد.

منابع

- پرهام، سیروس. (۱۳۷۱)، *دست‌بافته‌های عشایری و روستایی فارس* (جلد ۱)، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- پرهام، سیروس. (۱۳۸۲)، *همایش امور فرهنگی (سخنرانی)*، سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری.
- شکور، علی‌طیپی، حمیدرضا باقرزاده، محمدصادق و واحدپور غلام عباس. (۱۳۹۲)، *سنجش عوامل اجتماعی و اقتصادی مؤثر بر اسکان عشایر در استان فارس، فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای*، شماره ۹: ۴۴-۵۸.
- شیخی، محمدتقی. (۱۳۷۹)، *مجموعه مقالات سمینار استراتژی توسعه زندگی عشایر*، تهران: سازمان امور عشایر ایران.
- کشاورز، حسام. (۱۳۹۳)، *رفع یک اشتباه درباره نقش ناظم، فصلنامه هنرهای تجسمی چیدمان*، شماره ۵: ۱۶-۲۴.
- مهدوی، مسعود، پژمان رضایی، فضیله خانی. (۱۳۸۸)، *سنجش نگرش عشایر اسکان‌یافته نسبت به اسکان در استان چهارمحال و بختیاری، فصلنامه علمی پژوهشی روستا و توسعه*، سال ۱۲، شماره ۳: ۱۳۰-۱۴۳.